

Poortgebouw van een verdwenen godshuis aan de Begijnengracht nr. 20A

Daan Declercq

In de Begijnengracht staat een onopvallend poortgebouw tussen huisnummers 18 en 20. Wie er niet op let, loopt er zo voorbij. Het bakstenen gebouw met rondboogpoort stelt op zich niet veel voor, maar er schuilt een boeiend verhaal achter. De bouw van deze poort en het achterliggende godshuis was namelijk één van de aanleidingen voor het definitief wegtrekken van de begijnen uit het Sint-Elisabethbegijnhof naar het nieuw gebouwde Groot Begijnhof in Sint-Amandsberg anno 1874.

Het poortje dateert van circa 1865 en grenst aan de achterzijde aan het Oud Begijnhof, meer bepaald het begijnenhuis Sint-Dominicus (Proveniersterstraat nr. 5). Het deed dienst als ingang van een godshuis voor behoeftige vrouwen, die er waren ondergebracht in enkele begijnenhuizen.

Historische context

De achterliggende historiek wordt vakkundig geschetst door de toenmalige stadsarchivaris, A. Wyffels, in zijn bijdrage: *De Moeilijkheden rond de Gentse begijnhoven op het einde van de 18de en in de 19de eeuw*, waarop volgende alinea's zijn gebaseerd:¹

Tijdens de Franse overheersing van de Nederlanden werden de begijnhoven aanvankelijk afgeschaft en hun goederen als nationaal goed beschouwd. Na enkele turbulente jaren en met grote moeite konden de begijnhoven zich laten erkennen als liefdadigheidsinstelling, gezien de aanwezigheid van een infirmerie. Hierdoor vielen zij onder het beheer van de zopas opgerichte Commissie van Burgerlijke Godshuizen, het huidige OCMW. Hoewel de begijnen hun zelfbeschikkingsrecht dus waren verloren, was de impact op het dagelijkse leven van de Gentse begijnen aanvankelijk relatief beperkt. De Commissie beheerde de goederen van het begijnhof en ondersteunde de oude en zieke begijnen. Er werden zelfs nog steeds nieuwe begijnen toegelaten. De begijnen betaalden een kleine pacht aan de Commissie. Uit recent onderzoek² blijkt bovendien dat een deel van de begijnen deze pacht afkochten door hun begijnenwoning op eigen kosten te herbouwen of grondig te renoveren. In ruil hiervoor mochten zij het huis levenslang gratis of tegen een vaste huurprijs bewonen. Na hun overlijden ging de woning opnieuw naar de Burgerlijke Godshuizen.

Na de Belgische onafhankelijkheid probeerde de kerkelijke overheid het juridische statuut van de begijnhoven nog terug te draaien, maar tevergeefs. De begijnhoven bleven onder het centrale bestuur van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen, die het volledige beschikkingsrecht had over de goederen en financiële middelen. De Commissie had met andere woorden het recht om alle inkomsten uit haar bezittingen te centraliseren en indien nodig voor andere doelen in te zetten. In deze context ontstond in de jaren 1860 de zogenaamde 'Begijnhofkwestie'.

Op voorstel van het Gentse schepencollege vatte de Commissie der Burgerlijke Godshuizen in 1861 het plan aan om behoeftige vrouwen uit de kleinere verlieslatende Gentse godshuizen (Sint-Jan-ten-Dulle, Sint-Jacob, Sint-Laurentius, Alyns, Schreyboom, etc.) onder te brengen in

het Groot en het Klein Begijnhof. Bijgevolg zou de verkoop van deze kleinere godshuizen kunnen bijdragen tot de bouw van een nieuw hospitaal. De in totaal 76 behoeftige vrouwen zouden in de plaats komen van een aantal particulieren die het begijnhof bewoonden. De Commissie was gewonnen voor dit plan, maar stuitte op hevig verzet vanwege de begijnen. De maandenlange onderhandelingen die hierop volgden werden onder meer uitgevochten in de pers en verzuurden de relatie tussen de begijnhoven en de Commissie. Beide partijen diepten de wetten uit de Franse en Hollandse Tijd op, om ze vervolgens te interpreteren ten voordele van hun betoog. De tegenstanders van het plan legden zelfs een petitie voor met meer dan 3300 handtekeningen. Juridisch stond de Commissie echter veel sterker en stond het hen vrij om de goederen van de begijnhoven te beheren zoals zij dat wilden. In een buitengewone zitting van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen op 3 maart 1862 werd uiteindelijk eenzijdig beslist om de behoeftige vrouwen uit vier kleinere godshuizen over te brengen naar de twee begijnhoven. Bovendien zouden er vanaf dan strengere regels gelden voor steunverlening aan behoeftige begijnen en werden de huurprijzen van de begijnenhuizen en conventen, die ver onder het normale peil lagen, aangepast. De tol van deze begijnhofkwestie was groot voor de begijnen. De impact van deze nieuwe maatregelen mag niet worden onderschat.

Een godshuis voor behoeftige vrouwen

Reeds in maart 1862 werden de eerste behoeftige vrouwen naar het Groot Begijnhof overgebracht. Deze vrouwen werden ook proveniersters of *prébendières* genoemd, arme vrouwen die van een toelage of ‘prebende’ leefden. Als gevolg van de begijnhofkwestie was de situatie voor de begijnen op lange termijn onhoudbaar geworden. Men begon te zoeken naar een oplossing. Het Klein Begijnhof werd in december 1862 opgekocht door de katholieke hertog Engelbert A.A. van Arenberg (1824-1875). Voor het Groot Begijnhof zou het nog tot 1874 duren vooraleer een definitieve oplossing werd gevonden met de verhuis naar een volledig nieuw gebouwd begijnhof in Sint-Amandsberg.

Onderstaand citaat uit een brief van de grootjuffrouw spreekt boekdelen:

*j'ai déjà eu l'honneur de vous exprimer combien il serait pénible à moi et à toutes mes béguines de voir arriver parmi nous ces prébendières, dont l'éducation, les mœurs et surtout l'entourage viendraient modifier singulièrement notre paisible existence.*³

Als tegemoetkoming aan de begijnen werden de *prébendières* vanaf circa 1865 gehuisvest in een afzonderlijk gedeelte van het Groot Begijnhof. Door middel van recent kadastronderzoek kon ook worden achterhaald waar deze *prébendières* precies verbleven.⁴ Het betreft negen aaneensluitende begijnenwoningen in het zuidoostelijke deel van de Provenierstersstraat, die circa 1864-1865 werden samengevoegd tot één godshuis.⁵ Via de achterzijde van begijnenhuis Sint-Dominicus maakte men een doorgang naar de Begijnengracht, waar het poortgebouwtje werd opgetrokken. Op dat moment was de zuidelijke begijnhofgracht nog niet gedempt, waardoor er zich een brugje bevond tussen het poortgebouw en de achtergevel van het begijnenhuis. Aan de zijde van het begijnhof werden alle voortuintjes langs de Provenierstersstraat samengevoegd tot één gemeenschappelijke tuin. Hierdoor was het godshuis volledig onafhankelijk van de rest van het begijnhof.

Volgens de kadastrgegevens kreeg het begijnenhuis Sint-Dominicus in 1909 haar oorspronkelijke functie terug als woonhuis. De scheidingsmuren in de voortuinen werden

heropgebouwd en kort nadien in 1911 werd de brug over de gracht overdekt met een half-overdekte structuur.

Het poortgebouw in de Begijnhofstraat vormt het enige tastbare relict van dit verdwenen godshuis en maakt deel uit van het beschermde stadsgezicht van het Sint-Elisabethbegijnhof. Het begijnenhuis en poortgebouw werden recent gerestaureerd.

Afb 1 - Het poortgebouw in de Begijnengracht, anno 2021.

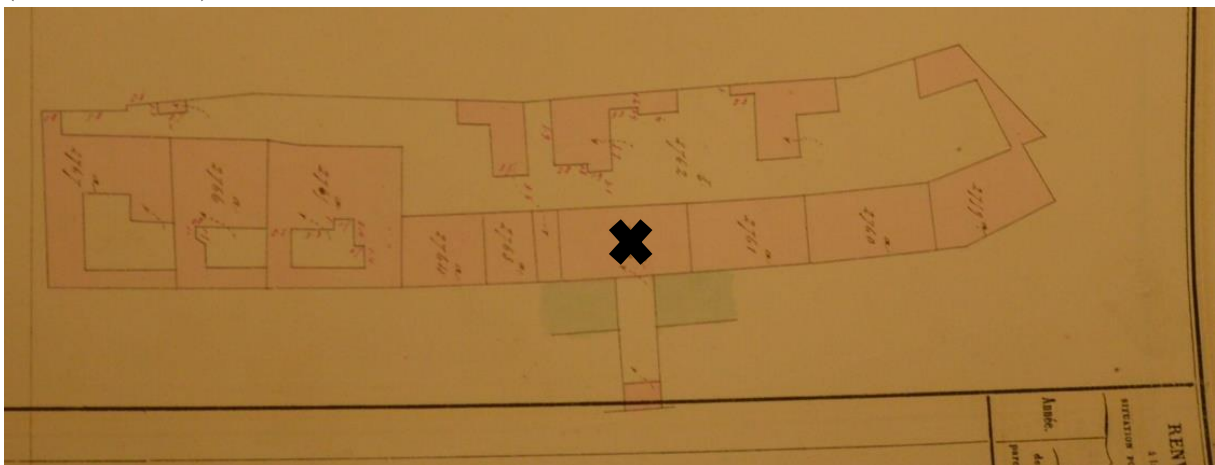
Afb 2 - Het poortgebouw in 2010, voor de restauratie (inventaris onroerend erfgoed).

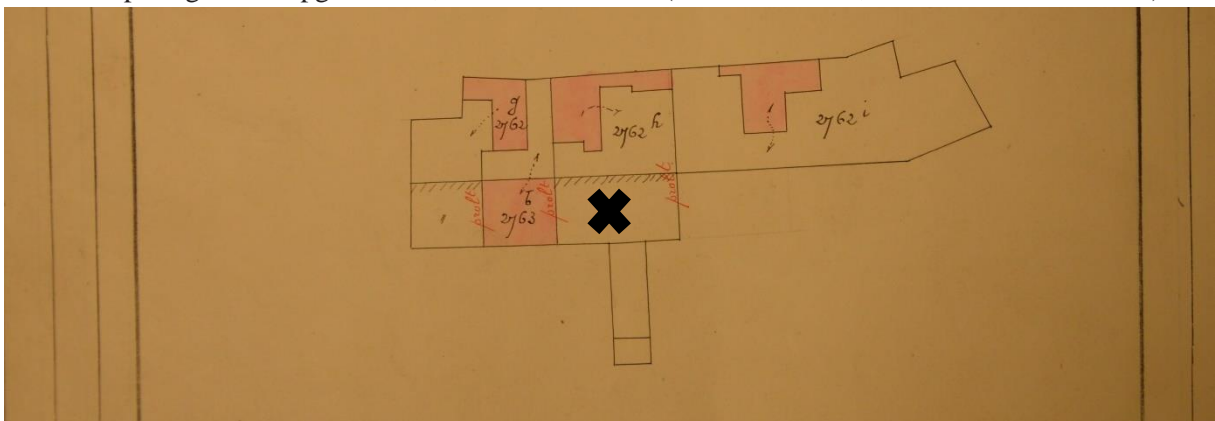
Afb 3 - Foto van circa 1890 van de gemeenschappelijke tuin van het godshuis ([beeldbank.stad.gent](https://beeldbank.stad.gent.be/), SCMW_FO_0255).

Afb 4 - Primitief kadaster van circa 1830, met aanduiding van begijnenhuis Sint-Dominicus (Kadasterarchief).

Afb 5 - In 1865 worden negen begijnenhuisen samengevoegd tot één godshuis. Aan de Begijnengracht wordt het poortgebouw opgetrokken, onderaan in beeld (Kadasterarchief, mutatieschets 1865/112).

Afb 6 - In 1909 wordt het begijnenhuis Sint-Dominicus opnieuw omgevormd to een woonhuis. De voortuinen worden opnieuw opgedeeld door tuinmuren (Kadasterarchief, mutatieschets 1909/22).

¹ Wyffels Antoon, *De moeilijkheden rond de Gentse begijnhoven op het einde van de 18de en in de 19de eeuw*, 1970.

² Declercq Daan, "t'Hunnen koste af te breken en er op te bouwen een huys staende in het Beggijnhof. De onverwachte bouwgiedenis van het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof tijdens de 19de eeuw." In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Deel LXX, Gent, 2016, p. 131.

³ Wyffels A., *op.cit.*, p. 6.

⁴ Declercq Daan, *Het Sint-Elisabethbegijnhof. Een bewogen geschiedenis (1242-heden)* (Onuitgegeven bouwhistorisch onderzoek in opdracht van de Dienst Monumentenzorg & Architectuur Stad Gent), 2015; Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, Mutatieschetsen Gent, Afdeling VI, 1865/112, 1909/22 en 1911/63.

⁵ Het betreft de negen begijnenhuizen in het oostelijke deel van de Provenierstersstraat, grenzend aan de gedempte zuidelijke omgrachting, met huidige adressen Provenierstersstraat 1-19 en Sint-Elisabethplein 25.